

просто фізично знищити в той час цілу українську націю, але він означав спробу завдати їй смертельного для її майбутнього удару, фізичного – через ослаблення головного на той час біологічного потенціалу української нації, селянства. І цей удар мав-таки справді фатальне для української нації значення.

Свого часу було безжалісно знищено господаря на українських чорноземах. І от нині, зі зміною влади, перед Україною посталася проблема, як цього господаря відродити. Чи зуміємо ми зробити правильні висновки з історичних помилок минулого, чи не перетворимо реформи на селі у пусту балаканину, у чергову зміну вивісків і назв? Відповідь на це питання дасть лише час.

1. Кульчицький С.В. *До оцінки становища в сільському господарстві УСРР у 1931-1933 рр.* // Український історичний журнал. – 1988. – №3.; Марочко В.І., Шаталіна Є.П. Голод на Україні. – 1989. – №7.; 1990. – №1.; Шаталіна Є.П. Експропріація селянських господарств в Україні у 1929 – 1932 рр. // Український історичний журнал – 1992. – № 3.; Лазуренко В.М. Заможне селянство України в умовах НЕПу. – Черкаси, 2003.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3226.
3. Історія українського селянства : наукове видання / [О.В. Андрощук, В.К. Баран, О.М. Веселова, О.І. Ганжка, Г.П. Герасимова та ін.]. У 2 т. – Т. 2. – К., 2006.
4. Піджарий Ф.Д. Діяльність Комуністичної партії України по створенню і зміцненню колгоспного ладу. – Х., 1973.
5. Колективізація і голод на Україні, 1929 - 1933. Збірник документів і матеріалів / АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відпр. Ред. С.В. Кульчицький. – К., 1992.
6. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933. Збірник документів і матеріалів / АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відпр. Ред. С.В. Кульчицький. – К., 1992.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3153. – арк. 20.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3153. – арк. 22.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3153 – арк. 23-24.
10. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933. Збірник документів і матеріалів / АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відпр. Ред. С.В. Кульчицький. – К., 1992.
11. Вилцан М.А., Данилов В.П., Кабанов В.В., Мошков Ю.А. Коллективизация сельского хозяйства в СССР: пути, формы, достижения. Краткий очерк истории. – М., 1982.
12. Кульчицький С. В., Рыбалка И. К. и др. Очерки развития социально-классовой структуры УССР. 1917-1937. – К., 1987.
13. XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України (5 – 15 червня 1930 року) : Стенограф. Звіт. – Харків, 1930.
14. Кульчицький С. В., Рыбалка И. К. и др. Очерки развития социально-классовой структуры УССР. 1917-1937. – К., 1987.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3152 – арк. 1.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3152 – арк. 21.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3152 –

арк. 23-24.

Г. В. Цибуленко

ДРУГА КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ХЕРСОНЩИНІ У 1944-1947 рр.

Актуальність запропонованої проблеми визначається потребою детального вивчення реставрації колгоспної системи радянською владою після змін у землекористуванні, що склалися в часи німецької окупації.

Проблематика аграрної політики радянської влади у повоєнні роки знайшла своє відображення в сучасних грунтовних наукових дослідженнях І.В. Сушка [1], О.М. Малярчука [2] та В.В. Міщеніна [3]. У цих роботах охоплюється ареал Західної України, де колективізація реально набула свого втілення вже у повоєнні роки. Території України, де радянський режим оформився та сформував систему управління аграрною сферою в 20-30-х рр. ХХ ст., досліджуються в роботі В.М. Гавrilova [4]. У цьому дослідженні розглядається вплив державної політики на розвиток економічних і соціальних процесів у селах Сумської та Чернігівської областей.

Саме тому автор статті ставить за мету дослідити відновлення землекористування громадськими землями колгоспів та садибними володіннями в Херсонській області та діяльність радянських органів влади у сфері землевпорядкування та керівництва сільським господарством. Обраний регіон представляє Південь України та дозволяє відстежити певні особливості означених процесів.

Фактично політика другої колективізації була спрямована на відновлення соціального і, що найголовніше, економічного статусу селян та оформлення державного контролю в аграрній сфері. Ці завдання особливо були актуальними для радянської влади також і через значні зміни в характері господарювання та землекористування, що сформувалися в умовах німецької окупації і, певною мірою, зруйнували колгоспну структуру, засади організації роботи та частково відродили приватновласницькі вподобання. Проте ці аспекти потребують більш детального і неупередженого вивчення. Період історичної розвідки, здійснений в цій статті, охоплює 1944 – 1947 рр., що визначається відновленням радянської влади на Херсонщині після її звільнення від німецько-нацистської окупації та часом практичного відтворення радянської системи експлуатації колгоспного селянства, наслідком чого став черговий голодомор 1946 – 1947 рр.

Джерельною базою дослідження стали матеріали органів окупаційної влади та сільських громад часів окупації, що зберігаються у фонді Р-1520: Сільські управи Херсонщини та матеріали радянських установ, зосереджені у відомчому архіві Управління агропромислової політики Херсонської обласної державної адміністрації та фонді Р-1953: Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів. У цих документах зосереджена інформація проведення землевпорядкування та політики в аграрній сфері.

Окупувавши Херсонщину, німецька адміністрація зразу ж приступила до налагодження управління сільськогосподарською сферою та

організацією оподаткування. Уже з січня 1942 р. при підготовці до весняної посівної було розгорнуто широкомасштабні дії щодо реанімації колгоспно-радгоспної системи [4, 3, 6, 12]. Терміни колгосп, колгоспне майно та колгоспники вживалися в офіційних розпорядженнях органів окупаційної адміністрації та сільськими старостами майже до кінця 1942 р., як наприклад, при здачі зерна – колгосп „Червоний селянин” [5, 3, 4; 6, 125, 129, 164].

Було впроваджено систему оподаткування присадибного господарства селян, за якою фіксувалися площа землі, кількість худоби, транспортні засоби, визначалися загальні суми податкообкладання та звільнення від податку. З німецькою педантичною фіксувалися усі сфери господарювання, починаючи від бджільництва й розведення свиней та закінчуючи вирощуванням полуниць [5, 17, 23, 25; 7, 10], та запроваджувався контроль за використанням худоби й продуктів [6, 121, 125, 129].

Паралельно із використанням на початковому етапі окупації радянської колгоспної системи, з 1942 р. окупаційна влада розпочинає реорганізацію системи землекористування, надаючи цим діям широку пропагандистську підтримку [5, 26].

Першим кроком у цьому напрямку стала ліквідація правового підґрунтя радянської системи землекористування – державних активів та книги реєстрації земель. Вся земля, що в часи колективізації у повному обсязі була закріплена за колгоспами на довічне користування, тепер передавалася сільським громадам. Обсяг цієї землі коливався у межах 40–60% від загального кліну. Друга частка йшла на організацію земельного фонду, який здавався тим же селянам у примусову оренду, щоб земля не гуляла та з метою збільшення норм здачі продуктів харчування. У ході такої аграрної політики німецьких окупантів на Херсонщині із користування селян вилучалося 688.200 га кращих орних земель [8, 176 – 177].

Наступним кроком стала реорганізація 912 колгоспів у сільськогосподарські громади [8, 176]. За громадами закріплювалися норми виробітку із збереженням системи трудоднів. По кожній категорії працівників сільгоспгромад у відповідності до характеру робіт визначався обсяг виробітку від 0,5 до 2 трудоднів на день [9, 4, 7, 11 – 25]. Вартість трудодня дорівнювала 2,29 крб. і могла розраховуватися як у грошовій формі, так і у продуктовій [10; 6, 11 зв., 42].

У травні 1943 р. 220 таких сільгоспгромад були розбиті на групи або так звані десятки із розподілом майна та землі [8, 176 – 177]. Здійснювалося це за наступною схемою. Всі господарства громади розбивалися на десятки, за якими закріплювалися окремі ділянки загальної площі по різних видах культур. Усе це чітко фіксувалося на плані й спрямовувалося до районних комендатур на затвердження [7, 68]. На початку 1943 р. у 17 таких сільгоспгромадах було доведено розподіл землі та майна до дворів [8, 176].

Значної зміни зазнало й присадибне землекористування. Для того щоб компенсувати селянам значне скорочення громадського землекористування, німецька адміністрація провела розширення присадибного користування за рахунок громадських земель і повернення відрізаних лишків. Так, за відомостями по 14 районах було нарізано 27

372 дворам колгоспників 9 853 га (по 0,36 га на селянське господарство), 3 488 дворам робітників та службовців на різали 1 742 га (по 0,5 га), 386 дворам одноосібників – 386 га (по 1 га на двір), 185 розкуркуленім – 237 га (по 1,28 га на двір), 128 іншим землекористувачам було виділено – 78 га. У цілому було нарізано 12 197 га. Крім того, окупанти повернули на старі хутори колишніх власників, виселених у 1939 р. [8, 177].

На переконання радянських урядовців німці „спрямували свій огидний удар на цілісність та непорушність землекористування колгоспів” [8, 176]. Чомусь радянськими державними службовцями сфери землевпорядкування вважалося, що нібіто німецька адміністрація прагнула створити бачення наділення селян землею. Та, власне кажучи, навряд чи німцям, враховуючи їх ставлення до окупованих територій, потрібно було приховувати свою реальну політику. Скоріше за все, ці дії були пошуком максимально ефективної системи експлуатації та підготовкою підґрунтя для реорганізації системи землеволодіння після завершення війни на користь окупантів. Створена система скоро і після завершення війни в собі елементи колгоспного, поміщицько-громадівського землеволодіння, що склалося після реформи 1861 – 1863 рр., та приватного землеволодіння, сформованого за столипінською реформою.

Але у цій ситуації селянство, зберігаючи нездоланну жагу до землі, знаходило механізми відродження власного господарства, хоч і значно меншого за розмірами. Так, наприклад, у Голопристанському районі селяни колишнього колгоспу „Воля” розподілили між собою виноградник [8, 26], у Верхньорогачеському районі масово захоплювалися для будівництва сади [11, 41].

Із звільненням Нижнього Подніпров’я та утворенням Херсонської області 30 березня 1944 р. [12, 60] розпочинається процес з відтворення радянських органів влади. У контексті цього процесу в серпні 1944 р. розпочинається робота Херсонського обласний земельний відділ. Була сформована перша група землевпорядників (див. табл. 1). Більшість з них мала значний досвід роботи у цій сфері і була досвідченими спеціалістами. Саме тому їх було залишено до роботи в органах землевпорядкування німцями в період окупації, а потім і радянською владою. На нашу думку, саме той факт, що влада вирішила скористатися тими, хто співпрацював з німцями, свідчить про важливість поставленого завдання.

Табл. 1

Склад управління землевпорядкування та сівозміни Херсонського обласного земельного відділу [13, 11]

Ймовірно до середини 1946 р. відділ землевпорядкування та сівозміни очолював В.І. Штанько [14, 2], а потім Б.В. Троїцький [8, 78]. Саме під їх керівництвом проводилися широкомасштабні заходи відновлення радянських принципів землекористування.

На першому етапі у 1944 – 1945 рр. органи контролю за землекористуванням проводили активну роботу щодо відновлення у відповідності до Статуту сільгоспартії порушеного колгоспного землеволодіння та приведення у відповідність присадибного землекористування. Спеціально

створеними районними комісіями було обміряно всі присадибні ділянки колгоспників, робітників, службовців та інших не членів господарств. Були виявлені права користування присадибними ділянками, вилучені незаконні користування, відрізані виявлені лишки, відділено також присадибні землі від громадських [8, 177]. У самих колгоспах керівництво, прагнучи забезпечити селян харчами та кормами, йшло на порушення. Так, наприклад, у Бериславському районі правління колгоспів дозволили колгоспникам незаконне використування парових

цей показник був нижче половини загального обсягу земель. У середньому по області колгоспні землі займали 74,9% загальної площини. На один колгосп у середньому по області припадало трохи більше 2 000 га. Найбільші колгоспи існували у Великоолександровському (3 891 га) та Голопристанському (2 736 га), а найменші в Білозерському (1 389 га) та Цюрупинському (1 319 га) районах. Статистичні дані таблиці чітко демонструють розмір присадибних ділянок колгоспників, які коливалися в межах від 0,24 га до 0,83 га, а в середньому по області становили трохи більше половиною гектара на один двір. Найзаможнішими були колгоспники Генічеського (0,83 га), Сіваського (0,79 га) та Чаплинського (0,76 га) районів. Наділи робітників і службовців у середньому по області становили 14 соток на двір. Такі мізерні ділянки ледве могли прогодувати людей, проте збільшений колгоспний клін дозволяв державі вилучати з села продукти харчування та сировину по максимуму.

Табл. 2

Землекористування в колгоспах по Херсонській області на кінець 1945 р. (в гектарах) [16, 2, 17, 33, 55, 67, 104-105; 17, 1-2, 14, 25, 42, 52, 75, 88; 18, 1, 17, 42, 51, 70, 81, 95; 19, 53]

* Підраховано автором.

Наступною проблемою було те, що після закінчення війни у розореній країні колгоспники реально не мали сил забезпечити підняття спустошених земель, а мешканців міст нічим було годувати. У зв'язку з цим у 1945 р. на Херсонщині, керуючись Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) №444 від 7 квітня

№ п/п	Посада	Прізвище, ім'я та по батькові	Паргіність	Рік народження	Національність	Знання української мови	Стаж цієї роботи	Місце перебування та зайнятість у часи окупації
1	В.о. Начальника Управління землевпорядкування	Штанько Всеvolod Іванович	б/п	1898	Укр.	Да	20	Білозерська ст. Землевпорядник
2	Головний інженер	Фугалевич Петро Венедиктович	б/п	1895	Укр.	Да	32	Херсон. Землевпорядник Землемірної контори
3	Завідувач геокамери	Чесаков Іван Антонович	б/п	1888	Укр.	Да	35	Херсон. Землевпорядник Землемірної контори
4	Завідувач геосельхозу	Точиленко Трохим Сидорович	б/п	1891	Рос.	Да	34	Херсон. Землевпорядник Землемірної контори
5	Інженер з обліку земель	Гур'їв Василь Матвійович	б/п	1886	Укр.	Да	32	Херсон. Землевпорядник Землемірної контори
6	Інженер землевпорядник	Видряков Микола Дмитрович	б/п	1888	Рос.	Да	12	Херсон. Землевпорядник Землемірної контори
7	Інженер землевпорядник	Шаганян Леонід Петрович	б/п	1890	Рос.	Да	34	Херсон. Землевпорядник Землемірної контори
8	Інженер землевпорядник	Качалов Іван Миколайович	б/п	1889	Рос.	Да	34	Херсон. Землевпорядник Землемірної контори
9	Інженер землевпорядник	Чебаненко Ольга Пантеліївна	б/п	1915	Укр.	Да	7	Херсон. Викладач Мортехнікуму
10	Інженер землевпорядник	Васильков Євген Анатолійович	Канд. . в чл. Пар тії	1899	Рос.	Ні	19	Саратов Воєнний завод
11	Інженер землевпорядник	Лозович Григорій Василійович	б/п	1891	Укр.	Да	34	Херсон. Землемір Землемірної контори
12	Технік землевпорядник	Шаганян Борис Леонідович	б/п	1920	Рос.	Да	2	Херсон. Землемір на контора
13	Інженер з техніки нормування	Зебров Михайло Алексійович	б/п	1890	Рос.	Да	29	Червона Армія. Киргизька РСР.
14	Інспектор з технічного контролю	Петров Іван Якович	б/п	1906	Рос.	Да	19	Каховка. Землемір Райземконтролю.

клінів громадських польових земель під баштани, прирівавши їм ці землі до їх присадибних ділянок, а в Цюрупинському районі використовувати громадські землі в приватних інтересах дозволили не тільки колгоспникам, а й службовцям. Ці дії змусили виконавчий комітет Херсонської обласної ради депутатів трудящих 29 жовтня 1945 р. винести рішення „Про охорону громадських земель від розбазарювання” [15, 17]. У цілому на кінець 1945 р. завершено загальну роботу по суцільному відновленню обліку землекористування в колгоспах області (див. табл. 2).

З таблиці видно, що в переважній більшості районів колгоспне землекористування було провідним і тільки у Бериславському й Новотроїцькому районах

1943 р., за якою на період війни дозволялася тимчасова передача земель колгоспів та за погодженням з Наркоматом землеробства, почали передачу земель різним підприємствам та установам для створення підсобних господарств [15, 4]. У липні 1945 р. за рішенням Херсонського облвиконкому по Великолепетиському району ухвалено передачу колгоспних земель. Для підприємств було виділено 105 га, а для службовців, робітників та сімей військових – 111,7 га [17, 14]. Таке своєрідне послаблення державної монополії у сфері землекористування та відродження особистих господарств було викликано важкими умовами часів війни. У подальшому обсяги передачі колгоспних ланів почали значно зростати, про що мова піде далі.

Проте такі дії призвели не тільки до покращення, хоч і незначного, забезпечення продуктами харчування населення. Головним їх наслідком для більшовицького режиму стало вилучення в приватну сферу земель, що скорочувало державні поставки. Допустити, навіть

Райони	Загальна площа землеволодінь у р-ні	Кількість колгоспів	Площа колгоспних землеволодінь	% кол-го землев. до загального по р-ну*	У середньому на 1 колгосп*	Кількість дворів колгоспників	Загальна площа	У середньому на 1 двір*	Дворів робініків та службовців	Загальна площа	У середньому на 1 двір*
Великоолександровський	175856	36	140082	79,7	3891	9355	4425	0,47	-	90	-
Бериславський	110640	31	55136	49,8	1778	1966	469	0,24	165	16	0,1
Білозерський	94513	48	66668	70,5	1389	4893	1860	0,38	302	41	0,16
Великолепетиський	148892	52	107905	72,5	2075	7202	3868	0,54	740	111	0,15
Голопристанський	223006	45	123120	55,2	2736	7500	5303	0,71	2660	409	0,15
Горностаївський	133202	57	85836	64,4	1505	4280	2301	0,54	698	81	0,12
Генічеський	137718	71	119756	86,9	1686	3302	2744	0,83	500	70	0,14
Іванівський	101694	54	92270	90,7	1709	5597	3823	0,68	202	30	0,15
Калинівський	69941	38	55185	78,9	1452	2880	1361	0,47	190	21	0,11
Каховський	124568	51	101659	81,6	1993	6354	2880	0,45	-	93	-
Каланчацький	90200	29	68497	75,9	2362	2411	1603	0,66	-	-	-
Нововоронцовський	95071	31	67987	71,5	2193	4233	1493	0,35	-	-	-
Нижньосірогозький	143677	59	109786	76,4	1861	6506	4186	0,64	66	10	0,15
Новотроїцький	214552	44	104085	48,5	2366	5322	3088	0,58	113	17	0,15
Верхньорогачицький	93776	33	65865	70,2	1996	4105	2662	0,65	211	39	0,18
Скадовський	165649	57	120527	72,8	2114	6134	3902	0,63	193	32	0,17
Сиваський	84528	30	74805	88,5	2493	3472	2744	0,79	-	-	-
Херсонський	90743	44	61699	68	1402	4166	1316	0,32	332	64	0,19
Цюрупинський	126604	54	71222	56,3	1319	6704	4206	0,63	-	-	-
Чаплинський	124568	49	90260	72,5	1842	4763	3632	0,76	-	-	-
По області*	2381128	913	1782350	74,9	2008	101145	57866	0,54	6372	1124	0,14

часткової, втрати контролю над виробленням сільгосп продукції режим не бажав саме через те, що таким чином втрачався контроль над суспільством. З іншого боку, Радянський Союз потребував значних ресурсів для здійснення продуктової інтервенції в країни народної демократії Східної Європи, де він формував свою нову сферу впливу.

Саме тому 19 вересня 1946 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) приймає Постанову „Про заходи щодо ліквідації порушень Статуту Сільгоспартії в колгоспах”. На виконання цієї Постанови вже 22 вересня на спільному засіданні виконавчого комітету Херсонської обласної ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У приймається план заходів. Головні пункти плану чітко викривали всю бюрократичність та показушність режиму. На першому плані постало пропагандистське завдання „організувати широке обговорення Постанови, глибоко пояснюючи історичне значення прийнятої постанови, що свідчить про вияв постійної турботи сталінського Центрального Комітету ВКП(б) й особисто (виділено

у тексті – авт.) т. Сталіна про добробут колгоспних мас” [8, 17]. Для цієї роботи передбачалося: зобов’язати районні комітети в усіх колгоспах провести загальні збори по обговоренню Постанови, на яких піддати різкій критиці порушення Статуту сільгоспартії й зловживання, що мають місце в колгоспі; провести збори партійних та комсомольських організацій; провести семінари керівників агітколективів; зобов’язати редактора обласної газети, Обладріюкомітет, редакторів районних газет тощо широко висвітлювати хід обговорення та допомагати партійним і радянським органам розвінчувати перекручування, викривати розкрадачів колгоспного майна [8, 17 – 173v]. Та головне завдання, хоч воно й лунало як одне з положень плану, не можна було приховати з усією його зловісною суттю, що випливала з ключового пункту Постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б). Головна мета всіх дій зводилася до того, щоб „організувати перевірку в натурі всіх колгоспних земель і присадибних ділянок колгоспників... і зайняті землі організаціями та

установами для підсобних господарств і лишки присадибних ділянок” колгоспників вилучити і повернути колгоспам до 15 листопада [8, 173в.].

Враховуючи, що сталінська владна машина у ті часи вміла не тільки агітувати, а й реагувати, робота по відновленню соціалістичної законності в питаннях землекористування набула грандіозного масштабу. Контроль здійснювався Міністерством земельних справ УРСР, яке вимагало постійного надання матеріалів щодо кількості колгоспних дворів, родин робітників, службовців та інших не членів колгоспів, від яких відібрано незаконно захоплену землю [8, 20 – 21]. Ця ремарка зразу ставила цих людей поза законом. Спробу вижити у ті складні повоєнні часи режим кваліфікував як злочин в апріорі без урахування обставин.

У ході перевірок зафіксовано зловживання посадовців. Так, у Новомаяцькому районі голова Новолагерської сільради мав землі в різних колгоспах обсягом 1,15 га, голова Дніпрянської сільради мав 1,51 га та відвів усім членам сільради по 0,15 га, у Великолепетиському районі для службовців райкому КП(б)У відводилося 1,5 га [8, 21а – 22, 25 – 26]. Проте, поряд з боротьбою із дійсними зловживаннями, в ході кампанії було завдано головного удару по простих людях. Приклади свідчать про характер цих зловживань. Було виявлено: у Нижньосірогозькому районі в колгоспі ім. Молотова колгоспникам відводили ділянки по 10-15 соток до наявних присадибних ділянок, розміри яких становили 0,93-0,95 га; член колгоспу ім. Чкалова, що вже мала повну норму присадибної ділянки отримала для доньки, яка працювала в ідаліні, її сина, працівника промартилі, 30 соток; в Іванівському районі в колгоспі „Червоний степ” відводили додаткові ділянки багатодітним сім’ям; у колгоспі „Спартак” громада отримала додатково 16 га під картоплю; в колгоспі „Мирна праця” колгоспникам було виділено 26 га під баштани; у Нижньосірогозькому районі в колгоспі ім. Кірова 10 господарств не зажадали продовжують володіти відрізаними у них раніше лишками у розмірі 4,58 га [8, 21а – 22, 26]. Такі факти були неподінокими.

Табл. 3.

Результати
відрізання земель

Райони	Кількість колгоспів у районі	Кількість колгоспів, де проводився відбір землі	Кількість колгоспників, у яких відібрано землю	Площа відібраної землі	Кількість робітників, службовців, у яких відібрано землю	Площа відібраної землі	Від скількох організацій відібрано землю	Площа відібраної землі
Великоолександровський	37	31	984	235	72	19	22	88
Бериславський	23	15	1919	640	1960	230	48	291
Білозерський	48	15	419	263	53	539	30	419
Великолепетиський	35	20	1156	238	571	95	47	633
Високопільський	39	39	558	167	108	42	53	527
Голопристанський	45	38	903	322	1457	501	23	26
Горностаївський	57	49	663	131	437	76	82	574
Генічеський	67	30	492	120	488	21	-	75
Іванівський	54	42	705	133	52	20	1	5
Калинівський	37	37	732	175	216	44	48	350
Каховський	31	28	724	178	92	28	53	886
Каланчацький	39	11	114	19	48	23	13	65
Новоронцовський	31	26	2	-	141	12	31	138
Новомаяцький	26	26	1344	369	333	88	26	361
Нижньосірогозький	43	35	400	108	230	50	47	392
Новотроїцький	44	26	202	46	58	18	16	196
Верхньогачицький	33	10	552	239	105	29	34	270
Скадовський	56	39	880	121	146	41	73	807
Сиваський	30	30	-	-	-	-	-	-
Херсонський	44	26	632	156	340	76	71	1725
Цюрупинський	49	40	1149	206	474	48	40	366
Чаплинський	46	37	500	100	261	102	57	250
По області	904	650	14.872	3.966	8.128	2.102	815	8.444

по Херсонській області [8, 78] Проте залучення значних адміністративних ресурсів дозволило провести широкомасштабні за обсягами землевпорядні роботи. Звітуючи про хід робіт на 10 листопада, Управління землевпорядкування Херсонського облземвіділу підвелло підсумки проведених заходів на виконання Постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 р. по області (див. табл. 3).

Як видно з таблиці, в ході кампанії було відібрано у населення та різних підприємств 14 512 га, що у середньому за обсягами відповідало площи приблизно 7 тогочасних колгоспів (див. табл. 2). Зросла й чисельність робітників та службовців (див. табл. 2 і 3), які отримали колгоспну землю, з 6 372 осіб до 8 128 та обсяг їхнього землекористування з 1 124 га до 2 102 га.

З таблиці 4 видно, що попри всі кинуті ресурси, на листопад перевірку проведено у 71,9% колгоспів. У середньому по більшості районів площа відрізаних лишків на одного колгоспника коливалася в межах 0,14-0,36 га й тільки у Білозерському районі цей показник склав 0,63 га. По відрізаних ділянках у робітників і посадовців цей показник приблизно тотожний і коливався в межах 0,09-0,48 га. Виняток становив той же Білозерський район, в якому відрізані площи сягали 10,17 га на одну особу. До того ж, цей район разом із Каланчацьким та Верхньогачицьким мав найнижчий ступінь на

охоплення колгоспів перевіркою, що не перевищувала третини від загалу. По відрізаній землі у підприємствах першість належала Херсонському районові, на який припадало по цій статті перевірки 20,4% від загалу, а розмір таких ділянок становив 24,29 га. Саме на Херсонський район припадало 13,48% відрізаних земель. У середньому по області на одного колгоспника припадало 25 соток відрізаної землі, на робітника/службовця – 20 соток, на організацію – 10,36 га. Для людей це були мізерні розміри, але по області вони склали значні обсяги, які було повернуто де-факто в державний обіг і дозволило включити в планування.

А потреба ця ставала все більш гострішою через посуху, що насуvalася на Європу, та політику Радянського Союзу, який прагнув, скориставшись своїми продуктовими ресурсами, посилити свій вплив. До того ж потрібні були значні дешеві (фактично безплатні) ресурси на розбудову індустріального потенціалу СРСР.

Табл. 4.

Відсоткові показники відібраних земель по Херсонській області (Підраховано по показниках табл. 3)

Райони	Відсоток колгоспів, охоплених перевіркою	Обсяг відрізаної землі на одного колгоспника у гектарах	Обсяг відібраної землі на одного робітника/службовця у гектарах	Обсяг відібраної землі на одну організацію у гектарах	Загальна площа відрізаних земель	% відрізаних земель до загалу
Великоолександровський	83,78	0,24	0,26	4	342	2,35
Бериславський	65,22	0,33	0,12	6,06	1161	8
Білозерський	31,25	0,63	10,17	13,97	1221	8,41
Великолепетівський	57,14	0,21	0,17	13,46	966	6,66
Високопільський	100	0,3	0,39	9,94	736	5,07
Голопристанський	84,44	0,36	0,34	1,13	849	5,85
Горностаївський	85,96	0,2	0,17	7	781	5,38
Генічеський	44,78	0,24	0,04	-	216	1,49
Іванівський	77,78	0,19	0,38	5	158	1,09
Калинівський	100	0,24	0,2	7,29	569	3,92
Каховський	90,32	0,25	0,3	16,71	1092	7,53
Каланчацький	28,21	0,17	0,48	5	107	0,74
Новоронцовський	83,87	-	0,09	4,45	150	1,03
Новомаяцький	100	0,27	0,26	13,88	818	5,64
Нижньосірогозький	81,39	0,27	0,22	8,34	550	3,79
Новотроїцький	59,09	0,23	0,31	12,25	260	1,79
Верхньогачицький	30,3	0,43	0,28	7,94	538	3,71
Скадовський	69,64	0,14	0,28	11,05	969	6,68
Сиваський	100	-	-	-	-	-
Херсонський	59,09	0,26	0,22	24,29	1957	13,48
Цюрупинський	81,63	0,18	0,1	9,15	620	4,27
Чаплинський	80,43	0,2	0,39	4,39	452	3,12
По області	71,9	0,25	0,2	10,36	14.512	100

Для цього згори спускалися нові плани щодо збільшення посіву зернових культур. Це створювало серйозні проблеми для функціонування господарств. Так, головний агроном Генічеського райземвідділу Короленко у лютому 1947 р. доповідав, що за умов виконання плану, що передбачає засіяни зерновими 62,5% площ району, це неможливо буде зробити без порушення агрозаходів із сівоміні. Усвідомлюючи важливість завдання й розуміючи ситуацію, що складалася у країні, Короленко, тим паче, відважується висловити свою позицію. Він заявляє: „Я не проти того, аби у переходному році, особливо в 1947, бажано посіяти зернових культур і побільше отримати валовий збір зерна, але, також, даю собі раду, що у майбутньому доля величини врожаю буде залежати й від правильного набору сільськогосподарських культур” [20, 7]. Головний агроном чудово усвідомлював, що збільшення зернового клину призведе до скорочення технічних й інших культур, що зменшить їх обсяг і позначиться на харчуванні самих колгоспників і кормовій базі для тваринництва.

Працююча машина вижимала всі соки з колгоспного селянства. Це дозволило керівництву Української РСР - Голові Раді Міністрів М. Хрущову та Секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу - в жовтні звітувати про успіхи в Москву. В телеграмі доповідалося: „Дорогий товариш Сталін, колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР, виконуючи соціалістичні зобов’язання й обіцянки достроково, надані Вам 9 жовтня 1947 р., виконали державний план хлібозаготівлі... на 101,3%. Здача збіжжя державі понад план продовжується. Успішне виконання плану хлібозаготівлі є результатом Вашого особистого, товариш Сталін, батьківського піклування про колгоспи і колгоспників України, великої допомоги, наданій партією й радянським урядом Україні насінням, продовольством, сільгоспмашинами, пальним. Колгоспники, колгоспниці й трудящі України цілком усвідомлюють, що постанову лютневого пленуму ЦК ВКП(б) ще не в повній мірі виконано, що у справі повної відбудови й розвитку сільського господарства України потрібно ще зробити багато. Запевняємо Вас, дорогий вчитель, що колгоспники, колгоспниці й усі трудящі України будуть працювати, не покладаючи рук для розквіту сільського господарства України, підвищення матеріально-культурного рівня життя трудящих, подальшого збільшення хлібних і сировинних

ресурсів, керованою Вами радянською соціалістичною державою” [21].

Виконання цих зобов’язань ускладнювалося реальним станом господарств. Потужності колгоспів ще були дуже низькими. Так, у грудні 1947 р. агроном Чаплинського району відділу повідомляв про результати перевірки колгоспу „8 Березня”. Це господарство було визнано найбільш відсталим. За 1947 р. валовий збір пшениці й жита в ньому становив 176 ц. з 216 га, що становить рівень врожайності 0,8 ц/га, ячменю було зібрано 28 ц. з 320 га, тобто 0,09 ц/га, вівса зібрали 69 ц. з 46 га (1,5 ц/га), проса – 27 ц з 110 га (0, 25 ц/га), посіви сояшника на 68 га та кукурудзи на 55 га взагалі загинули. Такий стан був не дивним, адже господарство мало 6 коней і 12 волів. У селі проживали виключно вдови і сім’ї, що втратили на війні годувальника. Саме тому пропонувалися радикальні кроки щодо виправлення ситуації й виведення господарства з кризи, для чого потрібно було потужне фінансування. Інакше робився невтішний висновок, який зводився до того, що господарство власними силами необхідного товарного зерна не буде давати, а колгоспники отримають за трудодні невелику оплату натурою та грошима [22, арк. 2 – 23в.]. Що це значило в той жахливий рік, коли Україну охопив черговий голодомор, чудово зрозуміло.

Робота по перевірці землекористування продовжувалася й у 1947 році. Спираючись на Постанову Ради Міністрів СРСР №7766 від 24 червня 1944 р., головним завданням стало доведення розмірів присадибних ділянок колгоспників до 0,25 га [11, 41зв.]. У серпні обстежувався Верхньорогачеський район, який під час загальних перевірок мав один із найнижчих показників охоплення (див. табл. 4). Перевірка ревізором-землеміром Управління землевпорядкування й сівоземіни Херсонського облземвідділу В.Л. Костецьким виявила ряд порушень положень Постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому від 27 травня 1939 р. у питаннях землеустрою, землекористування та ведення документації [11, 40]. Виявлено порушників які не бажали виселятися з громадських земель попри рішення приняті під час перевірки 1946 р. Захоплювалися землі в плавнях і з господарювання на них не сплачувалися податки. До того ж, у доповідній записці й акті перевірки вказувалося про недбале ставлення до своїх обов’язків та небажання співпрацювати з перевірючими посадовців Верхньорогачеського району, на яких покладався контроль за землекористуванням [11, 40 – 43]. Важко зараз визначити чи це була звичайна спроба уникнути покарання, чи прагнення керівників спустити на гальмах проблему і тим самим залишити землі у користуванні селян.

Таким чином, ми можемо констатувати, що в 1944 – 1947 р. шляхом певної низки заходів на Херсонщині було у повній мірі відновлено радянську систему контролю за селянством шляхом метричного та правового визначення колгоспного земельного клину та максимального вилучення земель із приватного землекористування. Це обмежило потенціал самозабезпечення селянських господарств, а дії влади на тотальнє вилучення

сільгосп продукції по державних нормах здачі робило колгоспників абсолютно залежними від неї. Період 1944 – 1947 рр. супроводжувався репресіями проти селянства, що було нормою радянсько-більшовицького режиму. Масштаб фізичних, карних та економічних репресій та їх наслідки поступалися репресивним діям і наслідкам колективізації та голодомору 1930-1933 рр., але за цинізмом влади, орієнтацією на знищенння свободи та економічної незалежності селянина проводилися з тою ж ретельністю та цілеспрямованістю. Наслідками такої політики стали незворотна руйнація господарського духу на селі й черговий голодомор 1946 – 1947 рр.

1. Сушик І.В. Соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944-1953 рр.). Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Львів, 2004.
2. Малярчук О.М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України). Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Л., 2005.
3. Міщанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті (1944 - 1950 рр.) Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2003.
4. Гаврилов В.М. Соціальне становище сільського населення у 1943-1953 рр. (за матеріалами області Північного Лівобережжя України): Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01 / Національний ун-т Києво-Могилянська академія. – К., 2004.
5. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО). – Ф. Р-1520. – Оп. 3. – Спр. 1.
6. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 1.
7. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 2.
8. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 208.
9. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 3.
10. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 4.
11. Відомчий архів Управління агропромислової політики Херсонської обласної державної адміністрації (далі – ВАУАПП ХОДА). – Ф. Р-1-1953. – Оп. 1. – Спр. 14.
12. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т.: Херсонская обл. / АН УССР. Ин-т ист. – К., 1983.
13. ВАУАПП ХОДА. – Ф. Р-1-1953. – Оп. 1. – Спр. 94.
14. ВАУАПП ХОДА. – Ф. Р-1-1953. – Оп. 1. – Спр. 48.
15. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 106.
16. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 103.
17. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 104.
18. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 105.
19. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 203.
20. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 209.
21. Сергійчик В.І. Голод 1946-1947 років. – http://www.history.univ.kiev.ua/golodomor/46_47.htm.
22. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 315.

О.В. Черемісін

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
У 2000 – 2010 рр.**

Господарство Херсонської області є аграрно-індустріальним комплексом, що сформувався